

اک دھی ولوں پیو نوں یاد کردیاں

ہالانک میرے بہا پا جی نوں میرے کولوں سریرک پگھوں دور ہویاں
لگہگ اک سال ہو چلیا ہے پر کدے وی مینوں ایہ احساس
نہیں ہویا کہ اوہ میرے کولوں واکئی اپنی دور جا چکے ہن
کیونکہ جتا تیز اوناں دے منہ اتے جیوئندے جی سی، اونا
ہی اوناں دی تصویر وچوں مینوں نظر آؤندا رہندا ہے تے
اوناں دیاں تصویر وچلیاں اکھاں میرے نال بولدیاں رہندیاں
ہن۔

اوناں دی تصویر میرے گھر اندر وڑدے سار ساہمنے ہی میری
ممی دی تصویر نال پئی ہوئی ہے تے ہمیشہ سواگت کردی دسدی
ہے جویں اوہ جیوئندے جی کھڑے مٹھے کردے ہندے سن۔
جدوں کوئی کم ٹھیک نہ کر کے میں گھر اندر وڑاں تاں میرا
اوناں نال اکھاں ملاؤن دا ہیا نہیں پیندا تے جدوں ودھیا
کم کر کے ساہمنے ہوواں تاں اوہ باہواں کھلارے میرے مٹھے نوں
چمن لئی ساہمنے کھڑے مل جاندا ہن۔
جدوں کوئی لیکھ لکھدی میں کسے نقطے اتے اڑ جاواں تاں
ہالے وی چپ چپیتے اوہ کسے پاسیوں دماغ اندر جا کے گنجھل
حل کر دندا ہن۔

استرہاں دی اگوائی نال کوئی دسے کہ میں کیوں نہ دھن

دھن ہوواں ؟

گجھ سال پہلاں اک کھوج پترکا ستمبر ۱۹۹۲ وچ پنجابی یونیورسٹی،
پٹیالہ وچ پرو پریتم سنگھ وشیش انک وجوں چھپی سی۔ اوس
دے مکھ سمپادک ڈا اجمیر سنگھ سن، سہانک سمپادک کرپال قضا
جی تے صلاحکار بورڈ وچ ڈا دلپ کور ٹوانا، ڈا مہندرپال

ڪوٺلي تہ ڏاڱرڊيو سنگھ جي سن۔ اوس وچ اُڏون دے وائس
چانسلر صاحب جوگندر سنگھ پُوآر جي ولُون لکھيا ٻويا سي
کہ ايہ پنجابي بهاشا سبھياچار آتے اکادمڪ ڪھوج ڪارجاں لئي
حوالہ پُستڪ ثابت ٻوويگي۔

میں تاں اڱے وی بہت کجھ اوناں بارے لکھيا ہے پر آج
چت ڪردا ہے کہ ٻورناں دی اوناں بارے سوچ لکھاں ڪيونکہ
بھاپا جي دی اک ملنی وچ ہی آئے وچاراں نال ڏوچے
نون ڪيلھ جان دی ودھی صدقہ آج وی اوناں دے جانڪاراں
وچ پھنچ جان آتے اوہ عزت مینوں اوناں دی بیٹی ٻون
صدقہ مل رہی ہے۔

میں تاں زندگی بھر اوناں دیاں یاداں نہیں بھلا سکن لگی پر
جو وڊیا دے اتھاء سمندر دے سفر تیراک بڏھيجیوی اوناں
بارے لکھ چکے ہن آتے اوناں وچوں کئی ہن اس فانی
ڏنیا نون الوداع کہہ چکے ہن، اوناں دی سوچ دے نچوڙ
دا ذکر ہی آج میں کرنا ہے۔

اوس ڪھوج پتڙڪا وچ گربھگت سنگھ جي ایوں لکھدے ہن۔ ”پھلی
ملنی توں ہی پرو پریتم سنگھ ہراں دا پرہاو اک نگر
آتے سبھ اُچتا والے وڊوان ٻون دا پیندا ہے۔ ایوں لگدا
ہے جویں کسے اُچے لمے، سرسبز آتے نمی بھرپور برچھ ڪولوں
لنگھ رے ٻوئیے جسدی نمرتا آتے اُچائی اک ڏوچے
وچ استرھاں رل مل گئے ہن کہ انھاں نون نکھیڙیا نہیں جا
سڪدا۔ اک ڪھچ والا سمل رُخ جس وچ مٹھاس وی ہے تے
سواد وی۔“

پرندر سنگھ محبوب جي نے لکھيا ٻويا ہے، ”ڪلغیاں والے دا
اننت روحانی حُسن اوناں دی شخصیت دی چند جان ہے۔ اوناں نے

تراں تراں دیاں وچاردھاراواں آتے بہن بہن ویکتیاں نوں
 اپنے وشال ہردے اندر کسے اگیہ اپنت والی تہاں دے رکھی
 ہے۔ اوہ رنگاں دیاں وچاردھاراواں دے دوست ہن۔ جنے یقین
 نال مارکسوادی اوناں نوں اپنا دوست مندے ہن، دھرم والے وی
 اونے ہی یقین نال اوناں نوں اپنا خاص سمجھدے ہن۔ اوناں
 دا دل سبھناں دوستیاں دا کیندر ہے۔“
 ہر بہجن سنگھ جی دے وچار انوسار، ”پرو پریتم سنگھ دے سہج
 وچ سوہرتا دا تہ غالب نظر آؤندا ہے۔ اوہ بہت نرلیپ
 قسم دا منگھ جاچدا ہے۔ مرغابی وانگ اوہ اپنے اُپر دوجے
 دے پائی دی چھٹ پین دیندا ہے پر اپنے وچ جذب نہیں ہون
 دیندا۔ سنسار نال اوسدا ون وے رشتہ ہے۔ اوہ دوجیاں دا
 بھلا اکثر کردا ہے پر کسے پاسوں اپنا بھلا نہیں کروا سکدا۔
 اوہ سورج وانگ اپنی تپش تے روشنی نال سبھ نوں وروساؤندا
 ہے۔ اوس نوں دوست وانگ نہیں گورو وانگ گریہن کیتا جا سکدا
 ہے۔ اوہ گورو پرساد ونڈ کے وی پتہ نہیں لگن دیندا کہ اوسنے
 اپنا شفقت بھریا ہتہ تہاڈے موڈھے اتے دھریا ہویا ہے۔“
 جسونت سنگھ کنول جی انوسار، ”پنجابی زبان لئی اوناں دا ٹھاٹھاں
 ماردا پیار اتے سہی پگھ واسطے اوناں دا غصہ، تپنا اتے
 جلال وچ آؤنا سموچی پنجابی زبان نوں ستھر کرن وچ سہائی
 ہویا سی۔“ گردیال سنگھ جی نے لکھیا ہے، ”پرو پریتم
 سنگھ کرڑے جسے والا کاما ہے۔ پنجابی زبان اتے کوئی سٹ
 ماردا ہے تاں اوہ فنیئر وانگ چھجلی پھیلائے کے بھیانک روپ دھار
 لیندا ہے۔ بھاویں سرکاری افسر انگریزی وچ پتر جاری کردے
 رے پر اوس نے سرکاری کالج لدھیانے وچ پرنسپل وجوں
 حکم دتا ہویا سی کہ کوئی اجیہا لکھتی کاغذ دفتر وچ پروان

نہیں کیتا جائے گا جہڑا پنجابی وچ نہ ہووے۔ اوہ دُنیاوی ارتہاں
 وچ بہت ہی بے لحاظ بندہ ہے۔ اوسنوں اپنے کم توں بناں کسے
 ہور نال کوئی لحاظ نہیں۔ پیو نال تاں کیہ، اپنے اکلوتے
 پُتر جیروپ دی وی کوئی نازائز مدد اوس کدے نہیں کیتی۔“
 کرتار سنگھ ڈگل جی دی سوچ انوسار، ”پرو پریتم سنگھ اک
 ادرش اُستاد وانگ وِدیارتہیاں نوں گھڑ گھڑ کے خوش ہندے رہے
 تے اوناں نوں پروان ویکھ کے سپھلتا ماندے رہے۔ اوناں
 نوں اپنی کارگزاری دا ڈھنڈورا پھیرنا نہیں اؤندا۔ اسے لئی
 کسے سنان لئی اوناں کدے جھولی نہیں اڈی۔ اوناں دے شاگرد
 ڈا دلپ کور ٹوانا اتے ڈا عطر سنگھ ورگے سن۔“
 سبتل حسن زیگم (لاہور) جی نے تاں ایتھے تک لکھ دتا
 ہویا ہے، ”چڑھدے پنجاب وچ پنجابی زبان دیاں نیہاں اُسارن
 والے سن پرو پریتم سنگھ۔ پرو پریتم سنگھ جی نے نویاں
 پیڑاں بنائیاں ہن تے نویں پورن گھتے ہن تے اوناں
 دا پورا جیون پنجابی، پنجاب اتے پنجابیاں لئی جوجھدیاں بیتیا
 ہے۔ ۱۹۷۳ دا گُرپرب دوہاں پنجاباں دے اتہاس وچ اپنی اہمیت
 دی وجہ کر کے ہمیشہ یاد رکھیا جاویگا کیونکہ اوس وچ گجھ
 اجیے فیصلے پرو پریتم سنگھ کراؤن وچ سپھل ہو گئے جسنے
 دوہاں پنجاباں دا اتہاس بدل کے رکھ دتا۔ چیتے رہے کہ
 سکھ سنگتاں نومبر وچ ننکانا صاحب اپریل وچ پنچہ صاحب،
 مئی وچ ڈیرا صاحب لاہور تے جون وچ مہاراجہ جی دی برسی
 اُپر لاہور ایڑدیاں ہوندیاں سن تے جتھوں دا میلہ ہندا
 سی اوٹھے ہی دس دن رہندیاں ہوندیاں سن۔ ۱۹۷۳ وچ عجیب
 قسم دا تناؤ سی تے جنم استہان دی تہاں اتلے دن پھیدرل
 سرکار دا کوئی نمائندا نہیں سی آیا۔ اوٹھے دتے لکچر وچ

پہلی وار پرو صاحب نے پُرزور منگ کیتی کہ جتھے نوں لاہور
 وی لجايا جائے کیونکہ اوہ وی پنجابیاں لئی پوٲر تے مُقدّس
 تہاں ہے۔ ایہ منگ سویکار ہو گئی تے اِس اتہاسک فیصلے تے
 جہڑا بہنگڑا پیا اوہ فیر کدھرے ویکھن نوں نہیں ملیا۔ جو
 کم سرکاراں نہیں کر سکیاں اوہ پریتم سنگھ نے کر وکھایا
 تے اُستوں بعد ہر سال جتھے نوں گر پُرب دی تہاں دے نال
 باقی دیاں اتہاسک تے دھارمک تہاواں اُتے لجايا جان لگ
 پیا۔

میں اپنی عُمَر وِچ آج تک جنہاں وی سوجھواناں نوں ملیا
 ہاں، پرو صاحب توں ودھیرے سِکھی لئی شردھا مینوں کسے ہور
 وِچ نظر نہیں آئی۔ فیر وی اوہ ہر مذہب دی برابر دی عزت
 کردے ہن۔ چڑھدے پنجاب دی خوش قسمتی ہے کہ اوناں نوں پرو
 پریتم سنگھ ورگا عالم، سوجھوان تے تعلیم دا ماہر ملیا۔
 پنجاب نوں ایہ مان ہمیشہ رہے گا کہ پنجاب دی دھرتی اُتے
 اجیہے سوجھوان موجود رہے جہڑے سہی مائتیاں وِچ پنجاب اُتے
 پنجابیت دی روح، ریت اُتے پچھان دے اصلی روپ ہن۔“
 گیانی لال سنگھ جی انوسار، ”رہائش ساد مُرادى پر الماریاں
 گیان دے بہنڈار نال ٹیہکدیاں ہن۔ پرو پریتم سنگھ سوجھوان
 آلوچک ہن جہڑے رچنا تے رچنہار نوں شبدان دی ٹُک نال
 ٹُکاوُندے ہن پر دل تے زخم نہیں لاؤندے ۔ پرو پریتم
 سنگھ نشانے اُتے تیر لاؤن پکھوں اُتے زخم نہ لاؤن پکھوں
 عقل لطیف دے مالک ہن۔“

پریتم سنگھ (آرسی) جی دے وِچار گجھ انج درج ہن، ”پرو پریتم
 سنگھ ورلے ٹاویں وِچارداناں وِچوں اک نیارے وِچاروان ہن۔
 عام ویکھن وِچ آؤندا ہے کہ جتھے عقل سِخر چھونہدی ہندی

ہے، اوتھے گھمنڈ تے ہنکار وی اوہدے نال جیہی پائی بیٹھے ہندے
 ہن۔ گورو نانک دیو جی انوسار جدوں ہومے سوے-وشواس دا، اپنی
 آتما دی پچھان دا، اپنی سمرتھا نوں سمجھ لین دا روپ دھارن
 کردی ہے تان ایہ ہاں پکھی ہو نبردی ہے اتے آتما دی
 پچھان کرن والا ویکتی بڑا سنمر نرمان تے ساد مُرادے روپ
 وچ پرگٹ ہندا ہے۔ اجیہا ہی سروپ ہے ساڈا اپنا پرو پریتم
 سنگھ۔ اوہ تان بچیاں لئی لکھن دے ہنر وچ وی پرین ہن
 تے بال سابت وچ اوناں دا کوئی سانی نہیں۔ پرو پریتم سنگھ
 کسے سیدھ وچ سیہجے سیہجے، موج وچ ویہ رہی ندی وانگ
 وچردے ہن، جس دے پائیاں وچ انیکاں عکس لہراؤندے ہن،
 جنہاں وچ ڈھپ لشدکی ہے تے چن-چانٹی وی جلواگر ہوئی
 ویکھی جا سکدی ہے۔ اوناں پاس بیشکیمتی ہتھ لکھتاں دے کھرڑے
 ہن تے ڈرلبہ جنم ساکھیاں وی جہڑیاں اوناں سخت محنت
 نال اکھیاں کیتیاں ہوئیاں ہن۔ پرو صاحب دے کئی روپ ہن۔
 ادھیاپک، کھوجکار، سمپادک اتے لیکھک تے ہر روپ وچ اوہ
 گنوان ہن۔ اوناں وچوں سبھ توں پیارا تے آتما نوں
 چھوہ جان والا روپ ہے منگھ دا۔ اوہ ودھیا منگھ ہن
 تے گرمکھ وی۔ گربانی نوں اوناں نے اپنے جیون وچ ڈھال
 لیا ہے اتے اوناں دی نمرتا، مٹھاس، سہج منوبرتی اتے ساد-مُرادگی
 نوں گربانی دی ہی دین کیہا جا سکدا ہے۔“
 رام سروپ انکھی جی دی سوچ مطابق، ”پریتم سنگھ دی لکھت
 آپ ہی انیک وار وڈھ ٹک کے سودھ کے لکھی ہوئی ہندی سی
 پر فائینل لکھت اجیہی ہندی سی جویں سنیارے دی گھڑی چیز
 ہووے تے ایسا انکھجھ تے بریکی دا کم پرو پریتم سنگھ
 ہی کر سکدا سی۔ پرو صاحب دے اک لڑکا تے

چار دھیاں ہن پر سبھ وکھو وکھرے کتے وچ۔ کوئی پنجابی
 زبان والے پاسے نہیں پیا۔ اوناں نوں اپنے بچیاں دیاں کلاساں
 جاں سکول بارے وی نہیں سی پتہ ہندا۔ اوہ تاں سریمتی نرندر
 کور (دھرم پتنی) دی ہی زمہ واری ہندی سی۔ گھر بار ولوں
 وی اگا بیپرواہ تے فقیر انسان پر دُھن دا پکا۔ پرو
 پریتم سنگھ دا ہاس رس بے مثال ہے۔ اوناں دا اک سِپنا ہے
 کہ پنجاب وچ کدے کوئی اجیہا عجائب-گھر بنے جتھے پرسدھ
 پنجابی لیکھکاں دیاں پُستکاں دے مول کھرڑے سنبھال کے رکھے جان۔
 پریتم سنگھ تاں ہرا چھولوآ، چھتی پدارتھ ہے۔
 کرشن لال شرما سودن جی نے لکھیا ہے، ”اوس نے آوچکاں
 دی وی پٹھ پچھے اوناں دی پرسنسا کیتی ہے تے اوسدے مٹھے
 اوٹھے وٹ پیندیاں کسے نے نہیں ویکھیا۔ اوہ ایکسرے کرناں
 وانگ ٹرنٹ بندے دے اندر دا چانن جھا کدے ہن تے سدھے
 اوسدی یوگتا تے گناں دی پوٹلی پھرولدے ہن۔ اوناں توں پڑھے
 و دیارتھی ہر کھیتر وچ ملہاں ماردے ہن کیونکہ اوہ انہاں
 دی نگاہ سادھنا دی سوئی دے نکے وچوں نکلدے ہن۔ پرو
 پریتم سنگھ پنجاب دی دھرتی دی مہک ہے، پنجابی ورثے دے
 سانسکرتک خزانے دی کھنک، پنجابی-ہاشا دے سہپن دی رونق،
 ٹیچیاں دا میل-پتھر، دور-درشی درشتی دی سُنکھی اکھ، لوک-مانسکتا
 دا میہرم، لوک-چیتنا نوں نُنبن والا سنویدنشیل سِپنا آتے
 کال-کرم دی نرنرتا دی اک کڑی ہے۔ اوسدا ویکتو اپنے آپ
 وچ اک سنستھا ہے۔ اوہ اُسارو کم دی اک دشا آتے پنجابی
 ہاشا دی سمرتھا دا پرتیک ہے۔

پرو پریتم سنگھ دی یتھارتھ دی پکڑ اتنی مضبوط ہے کہ سمیں
 دی تلکدی ریت ہووے جاں رُخ بدلدے موسماں دے تیور ہوں،

جاں بکل وچ جھگڑ لئی جھلّے واورو لے ہون، اوناں دی مُستکل-مِجازی،
 تھرتا وچ کدے کسے نے کوئی شکن پیندی نہیں ویکھی، کیونکہ
 اوناں نوں آپنے آپ تے، آپنے کم تے اتے آپنے لوکاں
 دے پیار تے سدا بھروسہ رہیا ہے۔ اوہ جتھے کھڑے ہندے
 ہن، اوٹھے اڈگ اتے اڈول-اچھک کھڑھے ہندے ہن۔ اوناں
 اندر اک سنجم، انوشاسن اتے لگن دا اک سُکھاواں سُبھاوک
 سُمیل ہے۔ سیہجے ہی ایہ گن اوناں دی شخصیت دی شناخت بن
 گئے ہن۔ اوہ جس وی پوزیشن تے کم کردے رہے، اوٹھے
 انوشاسن دیاں جھڑیاں مسالی پرتاں اوناں نے پائیاں اتے
 سنستھائی انوشاسن نوں جو سیدھ دتی، اوس نے اوناں نوں چنگے
 ووستھاپن ہون دی شہرت دتی۔ پبلک-جیون وچ اوہ ڈیوٹی دے
 پابند اتے سخت رہے۔ پر نجی جیون وچ اوہ منگھی قدران-قیمتیاں
 اتے سہانہوتی پورن وبار دے دھارنی رہے۔ پرو پریتم
 سنگھ دی اُسارو شخصیت وی لمے سمیں دے اُسارو ٹیچیاں نوں
 مٹھدی ہے۔ نویں راہاں لئی بہن-تور کردی ہے اتے لوک-ہت دے
 ٹیچیاں نال جوڑدی ہے، نویں سندربھاں وچ، نویں سُنغیاں نوں
 اُجاگر کرن لئی۔

ڈا جیت سنگھ سیتل پرو پریتم سنگھ جی دی شخصیت دے پرہاو
 نوں انج اُلیکدے ہن، ”پرو پریتم سنگھ پنجابی دے موتی چُگن
 والا ہنس ہے، جہڑا گھٹ لکھدا تے گھٹ بولدا ہے تے اچھے
 سچے ویکتتو دا مالک ہے۔“

ہمت سنگھ گجھ ایوں لکھدے ہن، ”پرو پریتم سنگھ بارے
 لکھدیاں جنیاں دکتاں پیش آوندیاں ہن اونیاں ہور کسے
 ادھیاپک سنبندھی لکھن لگیاں نہیں آوندیاں کیونکہ اوناں دی
 پرتبھاوان بہو-پاسارتا اتے چُست حاضر جوابی دا کوئی سانی نہیں۔

کئی منگھ پر مُشکل نوں گلے لاؤندے ہن اتے ایوں اپنی
 تکرّائی نوں آزمائش وچوں لنگھاؤندے رہندے ہن۔ پرو صاحب
 ایہو جے ہی جسم-جان نال سنبندھت ہن۔
 کوئی سنساری لگن-لگاؤ دا قدردان ہی خود آپ اتے دوجیاں
 نوں مُشقت بہرے جہد دی آزمائش وچوں لنگھ-لنگھا کے منگھی
 قد-کاٹھ نال ملدی کسوٹی اتے پر خدا ہے اتے خیالی خام-خُماریاں
 دے افیمی ہوائی کلہاں دی وارتمہ سُن-نگری توں گھڑیس کے مُشقت
 بھری پتّری تے ماتری وراثت دی حقیقی دھرتی اُپر بُکا
 سکدا ہے۔ پرو پریتم سنگھ وچ میں ایہ نوبکلا وصف ویکھیا
 ہے۔ پروفیسر صاحب دی چوٹوں تے ودوان-محفل ہمیشہ بھرپور
 رہندی ہے کیونکہ لوک پھکریپن دی ودوتا توں بے زار ہو کے
 اک-اکلے دی بھرپور کمبلی وچوں بہت گجھ پراپت کرنا
 پچھان گئے ہن۔ بہاویں اونان نوں ہر تران دی بھیڑ گھیری رکھدی
 ہے۔ پر میں اونان دے اندر اک-اکلا سادھک ہمیشہ ویکھدا رہیا
 ہاں۔ جاں تاں پر ماتما اک-اکلا ہے جاں فر پیرو-مُرشد اپنی
 اکتا نوں مُریداں دی بہلتا تے وودھتا دے دھیان نمت
 پرگٹاؤندے رہندے ہن۔

پروفیسر صاحب دی بول-بانی اتے سلام-سلیقہ نوں نردھارت
 کرن والے بہاویں کئی اندر لے باہر لے کارن ہونگے پر میری سمجھ
 وچ آؤندا ہے کہ اونان دے اندر-باہرے بول-بانے اتے چال-ڈھال
 اُپر دھارمکتا پر بہاؤ پاؤندی رہی۔ اس وچ شک نہیں کہ سناتنی
 بہاشا ودھی-ودھان دی جانکاری دی خاطر اونان نے اپنے پہلے
 ودیک قدم خود پئے سن پر گورو گھر دی 'غریبی' اتے
 گورو گھر دی گرمکھی چال-ڈھال نوں پروفیسر صاحب سنگھ (سہرا
 صاحب) دی نکتتا نے ضرور پر بہاوت کیتا ہووے گا۔ پریتم سنگھ

تراشیا ہویا سیل پتھر ہے۔“

پروں جوگندر سنگھ جی دے وچار انوسار، ”ایہ بہو-پگھی شخصیت
دے سوآمی ہن۔ اک آدمی تے سچے منگھ، چنگے صلاحکار،
ودھیا پر بندھک، سلجھے ہوئے لیکھک تے شیلیکار، پروڑھ آلوچک
تے ساہتکار۔ بڑے محنتی کامے ہن اتے جدوں وی میں انہاں
نوں ملن جاندا ہاں، نویاں سیدھاں اتے نوین اُتشاہ لے
کے واپس مڑدا ہاں۔

پرنسیپل پریتم سنگھ ہریں اک چنگے بلارے وی ہن۔ اوناں
دے ہر جہاشن دی ایہ وشیشتا ہے کہ جدوں سروتیاں نوں اک
پٹے دی تہاں دوجے اتے چاڑھدے ہن تاں کسے جھٹکے دا
احساس نہیں ہون دندے۔ اوناں دیاں انہاں ساہتک پراپتیاں دے
سنمکھ بدیشی سنستھاواں اتے ہور اکادمک اداریاں ولوں وی
اوناں نوں کافی ہنگرا ملیا۔ اوناں دا سبھ ول نرپکھتا
دا درشٹیکون سی۔“

سرجیت سنگھ جی انوسار، ”پرو صاحب دی نردیشن شیلی، کھور،
رگھی پر سچی تے سچی ہے۔ انگلی پھڑ کے نال نال تورن
والی پر بناں پُچ پُچ توں۔ اتوں رگھے پر اندرون لاڈ
پیار نال بہرے پینڈو باپو ورگی۔ اوس گھمیار ورگی جھڑا اندرون
سہارا دے کے اتوں گھڑے کیہ ٹھکائی کردا ہے۔ اوس نوں ودھاؤن
لئی تے اوس دے چب کدھن لئی۔ شاہ! اس باپو دی
عمر لمبی ہووے تے پنجابی ماں دے پُت اس دیاں جھڑکاں
جھنبا سیہندے ہوئے اپنی ماں دی سیوا وچ لگے رہن۔“
نورتن کپور جی نے لکھیا ہے، ”اوہ سچے ادھیاپک اپنے
شش نال اپنی نمرتا نال گل کردے سن کہ لاجواب کر چھڈدے
ہن۔ جوویں بھگوان رام چندر جی دے چھوہ نال پتھر بنی ایہلیا

وی جیوئندی جاگدی استری ہو گئی سی بالکل اوسے تراں اوہ
 کاٹھ ماریا پنجابی پریم کسے اندر وی جاگرت کر دیندے سن۔
 پرو صاحب سنگھ نے اپنے ورگا ساڈگی پسند پیرا اپنی دھی
 نرندر کور واسطے لبھن وچ دھوکھا نہیں کھادا۔“
 نوتیج بھارتی جی نے ویگ وچ آ کے لکھ دھریا ہے، ”تیرے
 در تے اوئن لئی مینوں دریا بننا پیندا ہے۔ دریا بن
 کے میں تیرے در تے رگ نہیں سکدا، تیرے در تے آ کے میں
 وگنا سکھدا ہاں، تیرے در تے آ کے میں رمتا جوگی بن جاندا
 ہاں۔“

دلیپ کور ٹوانا انوسار، ”اوہ مہانبھوت تے مہانوگیانی ہے۔
 بناں شیشے دے پگ بٹھی، کرتا پجامہ تے دیسی جٹی پائی،
 اک جھولا ہتھ وچ پھڑی تھرڈ کلاس وچ سفر کردے اس مہانبھوت
 اتے جے کسے ویدیارتھی دی فیس بھرن دا سوال آ جاوے تاں
 ایہ مہانبھوت اپنے سارے ہتھ پلا مار، اتھوں تک کہ اپنی نگی
 دھی دے غلے وچوں سوائے ڈوڈھے اتے ادھار چک کے وی
 تار دیندا ہے۔ میریاں تاں اکھاں چھلک آئیاں سن جدوں میں
 محسوس کیتا کہ میرے پیو دے مر جان پچھوں وی اوسنے میرے
 سر اتے پیو والا ہتھ دھریا تے مینوں ایہ احساس کرایہ
 کہ اپنے پیو دے مر جان پچھوں وی کوئی کڑی کسے دی دھی
 ہندی ہے۔“

بلونت گارگی جی دے وچار انوسار، ”پریتم سنگھ آکھدا ہے،
 ’میں گھٹ لکھدا ہاں۔ ٹھیک ہے۔ پر کھوج دا کم ہی ایہو جیہا
 ہے۔ مناں مونہیں دھاتاں وچوں ریڈیم دی نگی جہی کئی ہی
 ملدی ہے۔ ایہ ہے کھوج۔ میں کئی تتاں اتے پُجا ہاں۔ وقت
 اوئن اتے لکھانگا۔ ہالے میں کم کر رہیا ہاں۔ کم دی کوئی

آواز نہیں۔ میں اڈیک رہیا ہاں ۔

تے میں اس گل دی اڈیک وچ ہاں کہ کد میں مراں تے
کد تن سو ورھے ہون تاں جو پریتم سنگھ میرے ناٹکاں دی
ساہتک وشیشتا اتے اک لیکھ لکھے۔“
پیارا سنگھ بھوگل جی نے پرو پریتم سنگھ نوں پنجابی وار تک
ساہت دا ڈوجا تیجا سنگھ قرار کر دتا سی۔
گردیو سنگھ جی نے یاداں دے پترے پھروں کے لکھیا ہے، ”پریتم
سنگھ پنجابی بولی نوں رج کے پیار اتے ستکارن والا ویکتی
ہے۔ اوہ ایہ منن نوں اکا تیار نہیں کہ پنجابی بہاشا وچ
انٹی دیاں سمبھاونواں گھٹ ہن بلکہ اوہ تاں پنجابی وچ سنسار
دی ہر انت بہاشا دی برابری کر سکن دی سمبھونا ویکھدا ہے۔
اوس دی جانی پچھانی منوت ہے کہ جس بولی دا ہزار ورھے
دا اتہاس ہووے، ہزاراں دی گنتی وچ لکھن والے گزرے ہون
جاں موجود ہون تے کروڑاں منگھ اوس نوں اپنی مادری بہاشا
مندے ہون، اوس بولی دی سمرتھا تے سمبھونا بارے شک دی
گنجائش ہونی ہی نہیں چاہیدی۔ پریتم سنگھ اپنے اشٹ پرتی اک
سدر نسچے دا دھارنی ویکتی ہے۔“

اجمیر سنگھ جی نے سوال پچھیا ہویا سی کہ تسیں اپنے
بچیاں نوں پنجابی والے پاسے کیوں نہیں لایا جد کہ ہورناں نوں
پنجابی دے اچ کوٹی دے ادھیاپک بنا چھڈیا ہے؟ پرو پریتم
سنگھ نے ہسدے ہوئے جواب دتا سی کہ میں ان پڑھ ہاں۔ مینوں
سمجھ نہیں سی کہ اوہ پنجابی والے پاسے لگے چاہیدے ہن۔ جس
ویلے میں پنجابی پڑھدا سی جاں پڑھاؤندا سی، اوس ویلے پروپھیسریاں
چنگیراں وچ بھر بھر کے ہر یونیورسٹی وچ نہیں سن رکھیاں ہوندیاں۔

میں لکھن بارے ہمیشہ بیپرواہ رہیا ہاں۔ جے میں کابل کردا
 تے چھیتی کتاباں چھاپ کے بازار وچ سڈا تاں ایم اے والے
 ودیارتھی چھیتی چھیتی خریددے تے میرے گھر دا اک ہور کمرہ
 پے جاندا۔ مینوں ایہو جیہا کوئی لالچ نہیں۔ مینوں فاقے کٹنے
 منزور ہن پر میں اک اجیہے بوہڑ دی مثال بننا چاہنداں
 جہڑا لکھاں ہور بوہڑ پیدا کر دیوے تے سارے پاسے پنجابی
 زبان دی سنگھنی چھاں دا پسارا ہو جائے۔“
 ایہ تاں ہوئے کجھ ودواناں دے بہایا جی بارے وچار تے
 بلونت گارگی جی نے تاں پرو پریتم سنگھ جی نوں پنجابی
 زبان تے سبھیاچار دی نانک شاہی اٹ دا خطاب دتا ہویا
 سی۔

مینوں نہیں جاپدا ایہ سبھ کجھ پڑھ لین توں بعد میرے واسطے
 کجھ ہور کہن لئی بچیا ہے سوائے اسدے کہ مینوں فخر ہے میں
 ایہو جے انسان دی دھی گیہلاؤن دا حق رکھدی ہاں۔
 فیر وی کجھ یاداں اجہیاں ہن جہڑیاں صرف میں ہی کسے
 نال سانجھیاں کر سکی ہاں۔ جدوں اوہ مینوں پنجابی زبان وچ
 لکھن لئی پریردے ہندے سن تاں میں آناکائی کردے ہوئے اک
 وار کہہ دتا، ”میں تہاڈے وانگ فاقے نہیں کٹے۔ پنجابی زبان
 نوں ساری زندگی سمرپت کرن بعد تہانوں کیہ نصیب ہوئے آے ؟
 دو ویلے دی روٹی مسان نصیب ہندی رہی ہے۔“
 اس اتے اوناں دے چہرے اتے ڈھونگھی چنتا دیاں ریکھاواں
 ابھر آئیاں تے کہن لگے، ”آ بچیئے، تینوں کجھ وکھاواں۔“

گھر اندر الماری کھول کے اوناں ڈھیر سارے انعام سنان وکھائے
 تے کہن لگے، ”ایہ سبھ خریدے جا سکدے ہن تے وکھی

شہرت دا حصہ ہن۔ ہن ایہ تِن پیٹیاں ویکھ۔ انہاں وچ
 چھیاں ہن۔ ایہ میں کپڑیاں نالوں ودھ سانہہ کے رکھیاں ہن۔
 گہے، پیسے تاں سانہن نوں ہن نہیں پر ایہ میری اصلی دولت
 ہن۔ پیسے، مکان سبہ ایتھے رہ جانے ہن پر ایہ چھیاں لکھن
 والیاں دے دلاں وچ وسدا پیار تے عزت تَر جان توں بعد
 وی پُشت در پُشت سنان دواؤندے رہندے ہن۔ جس دن میں تَر
 گیا، اوس دن تینوں سمجھ آئیگی۔ جدوں میرے بعد میرے شاگرداں
 کول گئی تاں اوہ تیرے لئی اکھاں وچھا دینگے۔“ اودوں مینوں
 اس گل دی گہرائی دی سمجھ نہیں سی آئی ۔

بھاپا جی دے تَر جان توں بعد کجھ جھوٹے وعدیاں نے دل
 وی توڑیا، جس وچ پنجابی یونیورسٹی وچ بھاپا جی دے ناں دی
 پھیلوشپ شروع ہون دے داعوے وی کیتے گئے تے اخباراں وچ
 خبراں وی چھپوائیاں گئیاں۔ بھاشا و بھاگ وچ وی اوناں دے ناں
 دا سنان دین دا فیصلہ کدھرے رُل چُکیا لگدا ہے۔ پر جو
 بھاپا جی نے کیہا سی کہ اوناں دے تَر جان بعد وی اوناں
 دے شاگرداں ولوں ہوئے مان سنان دا رنگ ویکھاں، اوہ ٹھاٹھاں
 ماردا دریا میں پنجاب اندر وی آتے ست سمندر پار وی لوکاں
 دے دلاں وچ اوناں لئی ویکھ آئی ہاں تے اوہ کسے وی وڈے
 توں وڈے سنان جاں پھیلوشپ توں کتے اچا ہے۔ اوناں دے
 شاگرداں نے پلکاں وچھا دتیاں تے مینوں دھرتی اتے
 پیر ہی نہیں دھرن دتا تے میری مصیبت ویلے ڈھال بن کے
 کھڑھے ہو گئے۔

زندگی بھر کدے بھاپا جی کسے سنان دے پچھے نہیں بھجے بلکہ
 اچے توں اچا سنان آئے آپ اوناں دی جھولی پیندا رہیا
 ہے تے اوناں دی بھوکھائی وی سچ ہوئی کہ اوناں انیک بوہڑ

ہور پیدا کر دتے اتے میرے ورگی اُکا ہی نمائی تے
کچے گھڑے نوں وی پنجابی زبان دا جھنڈا پھیراؤن دا ول
سکھا دتا۔

اوہ کھندے ہندے سن کہ جدوں تک وال سر اتے ہے تان
اسیں بناؤندے سواردے رہندے ہاں پر جدوں اوٹھوں ٹٹ جائے تان
آپنے ہی سریر دے کسے انگ اتے پیا ہویا وی پھٹ بیلوڑا
اتے گندہ سوچ کے پرہاں سٹ دندے ہاں۔ بالکل ایہی حال
گرسی والیاں دا ہندا ہے۔ اسے لئی گرسیاں پچھے جاں گرسیاں
والیاں پچھے پاگل ہون دی لوڑ نہیں ہندی۔ صرف اپنے کم
نون پورے دل نال کرنا سکھو تے سماج سیوا دا دھرم اپناؤ۔
سر جھکاؤنا ہے تان کسے انسان اگے نہیں، صرف پر ماتما
اگے۔

مینوں چنگی تراں پتہ ہے کہ ماپیاں نے سدا سر اتے
نہیں رہنا ہندا۔ اوناں دیاں سکھیاواں میں ہک نال لا کے رکھیاں
ہن پر فیر وی اک ہوک جہی اُٹھدی ہے۔ جدوں کوئی چنگا
کم کر کے میں مڑدی ہندی سی تان اوناں دیاں اڈیاں باہواں
مینوں چھاتی نال لا کے اسیس دین لئی اڈیکدیاں ہوندیاں سن۔
ہن تصویر نال ہی سارنا پیندا ہے۔

مینوں پوری سمجھ ہے ہن مینوں کدے کسے نے نہیں کہنا،
ہر شاں بلیا توں فخر نال میرا سر ہور اچا کر دتا۔“

ہن میں اپنے متھے اتے اوہ پیارا چمن تے اسیس بھریا
بتہ ویکھن لئی ہر وار اسمان ول ہی تکی ہاں جاں اوناں دی
تصویر ہک نال لا کے حلقہ جیہا رو لیندی ہاں۔ پر، اوناں
دی تصویر اگے رکھی قلم میں نیم نال روز چکدی ہاں تے
رات فیر واپس رکھ آؤندی ہاں تان جو اگلی سویر فیر اوناں

دی اسیس نال کمان چُک سکاں تے پنجابی زبان دے جھنڈا بردار
دی دھی کہاؤن دا ہک ادا کر سکاں۔

ڈا ہرشندر کور، ایم ڈی ،

بچیاں دی ماہر،

۲۸، پریت نگر، لوار مال،

پٹیالہ۔

فون نن ۰۱۷۵-۲۲۱۶۷۸۳